

ט. מעשהו של מישע והקצף על ישראל - פירוש שני: פעולה מדינית-צבאית ותוצאותיה

1. פתרונה של הפרשנות המסורתית

עדיין אנו זקוקים לפרשנות הפשט העברית שמימי הביניים ואילך. מזה כאלף שנה שולט בפרשנות הפשט העברית ביחס לפסוקנו פירוש אחד שלטון כמעט בלעדי. גרסה ראשונה של פירוש זה מופיעה, למיטב ידיעתנו, בתשובה של רב האי גאון לשואל מן העיר קאבס (בתוניס של היום)¹. אחר כך אנו מוצאים גרסאות שונות של הפירוש הזה בפירושיהם של ר"י קרא, רד"ק (המביא גרסה אחת של הפירוש בשם אביו, ר' יוסף, וגרסה אחרת בשם אחיו, ר' משה), רלב"ג, ר"י אברבנאל, בעל המצודות ומלבי"ם.² נביא תחילה את דברי רב האי גאון בתשובתו:³

(ושאלת: בן מי היה הילד אשר בגללו היה הקצף על ישראל מהמעשה אשר עשה מלך מואב...)
תשובת [השאלה]...

מלך יהודה ומלך ישראל כאשר (נקהלו על מלך מואב, לא יכלו לו, עד אשר נתחבר אליהם מלך אדום). [קצף מלך] מואב על מלך אדום וייסר אותו, מפני שעזר לישראל ויהודה... ויקשה בעיניו, כי נלוה מלך אדום אליהם והוא זר להם והיה... [מלך] אדום חזק יותר, וכאשר לא יכול לו - ויש אומרים כי בן מלך אדום שהיה עומד למלך תחת אביו היה ערבון

1. בתוך: ש' אסף, מספרות הגאונים, ירושלים תרצ"ג, "תשובות רב האי גאון לבני קאבס", עמ' 154-153.

2. כולם מביאים פירוש זה כפירוש יחיד על פי הפשט. רש"י, שלא הביא פירוש זה, כנראה לא הכירו. הרשימה המובאת למעלה היא חלקית. פרשנים ראשונים נוספים פירשו בדרך זו את פסוקנו, אך הזכירו זאת בפירושם לעמוס ב', א. כך פירש שם ראב"ע כפירוש יחיד ב'שיטה אחרת' לתרי עשר, מהדורת א' סימון (בפירוש הנדפס בא פירוש זה כפירוש שני). סימון ציין בהערותיו שכפירוש זה בעמוס פירשו כבר יפת בן עלי ור"י אבן-בלעם.

3. ראה הערה 1. התשובה במקורה כתובה בערבית, ותרגומה לעברית נעשה בידי ' חוטר (כנאמר בהקדמתו של ש' אסף לספר); הן המקור הן התרגום מופיעים בעמ' 154-153. כתב היד שבו מופיעה תשובה זו חסר בתחילתו, ועל כן ראשיתה של התשובה מקוטעת. נוסח עברי מקוצר של תשובה זו, המובא מכתב יד אחר, נמצא בספרו של ר' שלמה אהרן ורטהימר 'קהלת שלמה' עמ' יא-יג. שני הנוסחים מצויים זה בצד זה באוצר הגאונים למסכת סנהדרין, עמ' שמד-שמה. השלמנו את ראשיתה של התשובה, החסרה בנוסח אסף, על פי הנוסח שב'קהלת שלמה', אך הבאנו השלמות אלו בסוגריים עגולים. שלוש נקודות בנוסח אסף מציינות חיסרון בכתב היד, והשלמות משוערות שלו מובאות בסוגריים מרובעים.

אצל מלך מואב, כי כן יהיו בני המלכים לערבון בידי המלכים אשר כערכם - וישרוף אותו מלך מואב לעין השמש לסיד, להעציב את מלך אדום ולהעציב גם את ישראל כי קרה כדבר הזה למי שהלך אתם ועזר להם, וזה הוא מה שאמר הכתוב "וַיָּרָא מֶלֶךְ מוֹאָב כִּי חִזַּק מִמֶּנּוּ הַמִּלְחָמָה, וַיִּקַּח אוֹתוֹ שְׂבַע מֵאוֹת אִישׁ שֶׁלֶף חָרָב לְהַבְקִיעַ אֶל מֶלֶךְ אֲדוֹם וְלֹא יָכֹל, וַיִּקַּח אֶת בְּנוֹ הַבְּכוֹר אֲשֶׁר יְמֻלְךְ תַּחֲתָיו" וגו'.
ומה שנאמר "וַיְהִי קֶצֶף גְּדוֹל עַל יִשְׂרָאֵל" אין זה מאת האלהים, ואל יפרשוהו המפרשים 'כעס', אלא יפרשוהו 'רעה גדולה', כי רע הדבר הזה בעיני ישראל מאד...⁴

ודע, כי האומות אשר מנה אותם עמוס, באמרו (עמוס א') "עַל שְׁלֹשָׁה פְּשָׁעֵי דְמָשֶׁק", "עַל שְׁלֹשָׁה פְּשָׁעֵי עֲזָה", צור ושאר האומות, לא מנה להם אלא הרעות שהרעו לישראל. ומה שנאמר באדום (- שעשו להם מואב), אין הכוונה אלא למה שהדאיב את ישראל.

נציין כאן את החידושים העיקריים שיש בפירושו של רב האי גאון:

א. לא את בנו שלו העלה מלך מואב לעולה על החומה, אלא את בנו הבכור של מלך אדום! מבחינה תחבירית אין כל קושי בקישור המושא הישיר "אֶת בְּנוֹ" למלך אדום הנזכר בסוף הפסוק הקודם.

ב. מעשהו של מלך מואב אינו בעל תוכן דתי: אין זה קרבן אדם כלל. טעמו של מעשה זה היה פוליטי-צבאי - לגרום לדמורליזציה במחנה אויביו: "להעציב את מלך אדום ולהעציב גם את ישראל...".

ג. זו הסיבה ששרפת בנו של מלך אדום נעשתה "עַל הַחֲמָה", וכדברי רב האי: "לעין השמש".

ד. את המילים "וַיַּעֲלֶהוּ עֲלֶיהָ" ממיר רב האי במילים "וישרוף אותו... לסיד", ובכך הוא רומז ללשון בעמוס ב', א: "עַל שְׁלֹשָׁה פְּשָׁעֵי מוֹאָב וְעַל אַרְבַּעָה לֹא אֲשִׁיבֶנּוּ, עַל שְׂרָפוֹ עֲצָמוֹת מֶלֶךְ אֲדוֹם לְשִׁיד". וראה להלן אות ו.

ה. ה'קצף על ישראל' אינו יכול להתפרש עתה כתגובה אלוהית על קרבן, שכן לא היה כאן כל קרבן. "אין זה מאת האלהים, ואל יפרשוהו (- אפוא) המפרשים כעס". פירוש הפסוק "וַיְהִי קֶצֶף גְּדוֹל עַל יִשְׂרָאֵל" הוא אפוא 'ויהי הדבר הזה רע מאד בעיני ישראל'.⁵

4. כאן באה פסקה בתשובה הדנה בשני מקומות במקרא שבהם באה התיבה "קצף" שלא במשמעות 'כעס': "אבל מה שנאמר (הושע י', ז) 'קֶצֶף עַל פְּנֵי מַיִם' הוא כמו השמנת או קצף [החלב]. וכן יש לפרש מה שנאמר (ויקרא י', ו) 'רְאֲשֵׁיכֶם אֶל תִּפְרְעוּ וּבְגָדֵיכֶם לֹא תִפְרְמוּ וגו' וְעַל כָּל הָעֵדָה יִקְצָף' - ועל העדה ירע מה שיארע לכם, כלומר למשה ולאהרן". רב האי מפרש אפוא את המילים "וְעַל כָּל הָעֵדָה יִקְצָף" על פי המשך הפסוק - "וְאֲחֵיכֶם כָּל בֵּית יִשְׂרָאֵל יִכְפוּ אֶת הַשֶּׁרֶפָה אֲשֶׁר שָׁרַף ה'". אולם פירושו רחוק מן הפשט, כפי שפירושוהו ראב"ע ופשטנים נוספים.

5. פירושו זה קרוב לפירושם של כמה מן המפרשים החדשים שהוזכרו בתחילת סעיף 4 של העיון הקודם, ומה שהקשינו עליהם שם יש להקשות כמובן גם על רב האי. וראה המשך הדיון בסעיף זה.

1. האשמת עמוס את מואב (ב', א) "עַל שֶׁרְפוּ עֲצְמוֹת מֶלֶךְ אֲדוֹם לְשִׁיד" מתייחסת למעשה שעליו מסופר בפסוקנו. מואב נאשם במעשה אכזרי שנועד "להדאיב את ישראל", וכוונת ההאשמה היא שמלך מואב השתמש באמצעי אכזרי ופסול במלחמתו נגד ישראל. פירוש זה פותר בעיה ביחס לפסוק הנידון בעמוס: כל העמים שהואשמו קודם למואב בנבואה זו (והם: דמשק, עזה, צור, אדום, בני עמון) הואשמו על מעשים רעים שעשו לישראל, ורק מואב, האחרון שבהם, הואשם על מעשה שעשה למלך אדום. אולם לפי פירושו של רב האי, משתלבת האשמת מואב היטב בהאשמותיהם של שאר העמים שם.⁶

היתרונות בפירושו של רב האי גאון גלויים לעין, אך לא פחות מכך בולטים חסרונותיו, ונעיר עליהם:

1. כיצד הגיע בנו של מלך אדום לידי מלך מואב? לשונה של התשובה במקום זה נראית קטועה (אף שאין חיסרון במקום זה בכתב היד). נראה שבדברי רב האי עלו שתי אפשרויות, אולם לפנינו מפורשת רק אחת, היא דעת 'יש אומרים': בן מלך אדום היה בן ערובה אצל מלך מואב עוד מלפני המלחמה. זוהי השערה דחוקה.

2. בפסוק נאמר "וַיַּעֲלֵהוּ עֲלֵהּ", ועולה היא קרבן. כיצד 'שֶׁרְפוּ' מהווה ביאור לנאמר בפסוקנו?

3. פירושו ל"וַיְהִי קֶצֶף גָּדוֹל עַל יְשָׁרָאֵל" כאילו נאמר 'וירע לישראל רעה גדולה' דחוק ביותר. בכל המקרא "קצף" הוא 'כעס', ו"קצף על" הוא אפוא כעס שכעס צד אחר על ישראל.

4. רב האי גאון לא הסביר כלל מדוע נסעו צבאות ישראל מעל מלך מואב ושבּו לארצם. העצב שנעצבו כולם על מעשהו האכזרי של מלך מואב לבנו של מלך אדום היה צריך להביא לתגובה הפוכה: לחיזוק המלחמה על מואב עד רדתה.

5. בעמוס נאמר: "עַל שֶׁרְפוּ עֲצְמוֹת מֶלֶךְ אֲדוֹם", ואילו במקומנו מדובר בבנו של מלך אדום. אמנם אפשר שתיאורו של בן זה בפסוקנו - "בְּנֵו הַבְּכוֹר אֲשֶׁר יִמְלֹךְ תַּחְתָּיו" - עונה על קושי זה: בן זה הוא יורש העצר, ועל כן הוא נקרא בעמוס "מלך", על שם ייעודו.

כפי שאמרנו בראש עיוננו, פירוש זה או כעין זה מופיע בפירושיהם של פרשנים רבים, ראשונים ואחרונים. אלא שבמהלך הדורות הבאים משכללים הפרשנים את הפירוש, ועונים על כל נקודות הביקורת שציינו ביחס לפירושו של רב האי. הבה נעיין בפירושו של רד"ק:

"ויקח את בנו הבכור" - פירש אדוני אבי ז"ל, כי בן מלך אדום, הראוי למלוך תחתיו, היה ברשות מלך מואב, ומפני זה בא (- מלך אדום) עם שני המלכים, כי חשב להוציא בעזרתם בנו מתחת יד מלך מואב. וכשחשב מלך מואב להבקיע אל מלך אדום ולא יכול, לקח בקצפו את בן מלך אדום

6. וראה עוד להלן סעיף 4.

והעלהו אל החומה, ושרפו לעיני אביו. וזהו "וַיַּעֲלֵהוּ עֲלֶיהָ" - ששרפו כמו ששורפין העולה.⁷ "וַיְהִי קֶצֶף גָּדוֹל עַל יִשְׂרָאֵל" - ממלך אדום,⁸ כי חשב כי בעזרתם יוציא בנו מתחת יד מלך מואב. וזהו שאמר הכתוב (עמוס ב', א) "עַל שָׂרְפוּ עֲצָמוֹת מֶלֶךְ אֲדוֹם לְשִׂיד".

ורבי אחי רבי משה פירש, כי כאשר חשב מלך מואב להבקיע אל מלך אדום, אז לקח בנו באותה מלחמה (- באותו ניסיון הבקעה), חטפו מהם והעלהו לחומה, ושרפו לעיני אביו.⁹ "וַיְהִי קֶצֶף גָּדוֹל עַל יִשְׂרָאֵל" - ממלך אדום, שלא עזרוהו להצילו מידם.¹⁰

הנקודה היחידה שלא נענתה בדבריו במפורש היא מדוע נסעו צבאות ישראל מעל מואב. אולם פירושו למילים "וַיְהִי קֶצֶף גָּדוֹל עַל יִשְׂרָאֵל" פותח פתח לענות על כך, ואת זאת עשה מלבי"ם בפירושו:

ומזה נתעורר קצף ממחנה אדום על ישראל, שחרה להם שישראל לא עזרוהו בעת נבקעו מן החומה ולחמו נגדו - שהניחוהו ללחום לבדו (- כלומר: בעת שמלך מואב הבקיע מן החומה עם שבע מאות איש אל מלך אדום, לא באו ישראל לסייע למלך אדום, ובשל כך הצליח מלך מואב לחטוף את בנו של מלך אדום), ועל ידי כן נסעו מעליו כי נעשה קצף בין שלושת המלכים. זה לפי הפשט, ודברי חז"ל ידועים.

נמצא אפוא, כי קצפם של האדומים על ישראל גרם להתפוררות האחדות ששררה בין שלושת המלכים ועל ידי כן לנסיגת הצבאות מעל העיר הנצורה.

7. כאן עונה רד"ק על השאלה השנייה ששאלנו על פירוש רב האי. העולה נשרפת כליל, ושרפה מוחלטת זו היא הבאה לידי ביטוי בפסוק בעמוס: "עַל שָׂרְפוּ עֲצָמוֹת מֶלֶךְ אֲדוֹם לְשִׂיד" - שרפה שאפילו העצמות נשרפות בה והופכות להיות סיד.

8. כאן עונה רד"ק על הקושי העיקרי בפירושו של רב האי - השאלה השלישית ששאלנו. לפי פירושו של רד"ק "קצף" הוא אכן 'כעס', ו"קצף על ישראל" הוא כעס שכעס צד אחר על ישראל, וצד זה הוא אדום הנפגעת.

9. פירושו של ר' משה קמחי שונה מזה של רב האי גאון ושל אבי רד"ק, ר' יוסף קמחי: בנו של מלך אדום היה עם אביו במלחמה נגד מואב, ונחטף באותו ניסיון הבקעה נועז של מלך מואב אל מלך אדום, ניסיון שמטרתו הייתה כנראה לחטוף את מלך אדום עצמו. אך מש"ל לא יכלו לחטוף את מלך אדום, 'הסתפקו' חיילי מואב ב"בְּנוֹ הַבְּכוֹר אֲשֶׁר יִמְלֹךְ תַּחְתָּיו". בפירוש זה ישנה תשובה מניחה את הדעת לשאלה הראשונה ששאלנו ביחס לפירושו של רב האי, וכאמור אפשר שתשובה זו הייתה כתובה בדברי רב האי במקורם.

10. ורלב"ג פירש: "שכעסו מאד (- האדומים) על שקרה זה המקרה הרע למלך אדום שבא לעזור להם... כי בסבתם (- של ישראל) קרה לו זה".

הפרשנות הביקורתית לא התייחסה בדרך כלל לפירוש המסורתי הזה על כל גווניו, שעל פיו שרף מלך מואב את בנו של מלך אדום על החומה.¹¹ אך תמוה הדבר שפרופ' אליצור ז"ל, שהקדיש מאמר מפורט לביאורו של פסוקנו (ראה הערה 1 בעיון הקודם), והזכיר את כל הפירושים שניתנו לו מאז חז"ל ועד אחרון המבקרים, תוך שהוא נושא ונותן בדבריהם, לא הזכיר אפילו ברמז, אף לא בהערת שוליים, את הפירוש העברי העתיק, שכמעט כל מפרשי הפשט העבריים אחזו בו.¹²

2. בחינת פסוק כז עצמו על פי פירוש רבותינו הראשונים

בחינת פירושם של רב האי גאון ורבותינו הראשונים והאחרונים, כמו בחינתו של כל פירוש, צריכה שתהא בחינה כפולה: ראשית, האם פירושם לפסוק כז הולם את המילים ואת התחביר של הפסוק; שנית, האם פירושם לפסוק מתאים להקשר שבו הוא נתון. הקשר זה אינו רק המייד - זיקתו של הפסוק אל הפסוק שלפניו או אל הפסקה שבה הוא משובץ; הקשרו של פסוק מצוי בכמה מעגלים ההולכים ומתרחבים: ההקשר הרחב יותר שבו מצוי פסוק הוא הסיפור השלם שאליו הוא שייך; הקשר רחב עוד יותר הוא התאמת הפסוק המתפרש למקומות אחרים במקרא המצויים בזיקה אל סיפורנו ואל הפסוק המתפרש; הרחב מכולם הוא ההקשר המקראי הכולל: התאמתו של הפסוק כפי שפירשוהו, לעולם האמונות והדעות המקובל במקרא כולו.¹³ סעיף זה יוקדש לבחינת התאמתו של פירוש רבותינו לפסוק כז עצמו, ואילו את ארבעת הסעיפים שאחריו נקדיש לארבעת מעגלי ההקשר שהזכרנו.

הבחינה הראשונה של פירוש רבותינו הראשונים נעשתה במידה רבה בסעיף הקודם של עיון זה. הבה נסכם בקיצור את היתרונות ואת החסרונות של פירוש רבותינו הראשונים ביחס לפסוק כז עצמו:

א. קריאת פסוק כז כהמשכו של פסוק כו מאפשרת בהחלט לפרש כי "גָּנוּ הַבְּכוֹר אֲשֶׁר יִמְלֵךְ תַּחְתָּיו", שאותו לקח מלך מואב, הוא בנו של מלך אדום שנזכר בסוף הפסוק הקודם. מן ההיבט התחבירי הפירוש הנידון אינו קשה.

ב. הפירוש למילים "וַיַּעֲלֵהוּ עֲלֶיהָ" - 'וישרפהו כליל' הוא פירוש דחוק. אך מאידך, פירוש זה - שמדובר בשריפת בנו של מלך אדום, ולא בהקרבת בנו של מלך מואב - מקבל חיזוק מן המילים הבאות בסמוך - "עַל הַחֲמָה" - מילים המהוות קושי למפרשים את המילים "וַיַּעֲלֵהוּ עֲלֶיהָ" כמשמען.

11. מסתבר שחלק מן המבקרים כלל לא היו מודעים לקיומו. קויפמן הזכיר פירוש זה במאמרו בהערה 4, ופטר אותו כ"המצאה דחוקה", בלא לטרוח לנמק את קביעתו הנחרצת.

12. אפשר שנמנע מלעשות זאת משום שלא רצה לבקר ולדחות פירוש זה, אלא שאין זה טעם מספיק.

13. מובן שהתביעה להתאמת הפסוק להקשרו גדולה יותר ככל שמדובר בהקשר הקרוב יותר. אף על פי כן, כאשר פירוש מסוים הופך את הפסוק המתפרש על ידו לחורג חריגה בוטה מן ההקשר המקראי הרחב, יש בכך כדי לדחות פירוש זה.

ג. הפירוש למילים "וַיְהִי קֶצֶף גָּדוֹל עַל יִשְׂרָאֵל" - 'ויהי רוגז גדול - של האדומים - על ישראל' הוא אפשרי מבחינה לשונית, אולם יש בו שני חסרונות: 1. בחינה של השם "קצף", החוזר במקרא כשלושים פעם, מלמדת כי כמעט בכל הופעותיו הקצף הוא של ה', ועל כל פנים אין אף לא פעם אחת שמדובר בקצף במשמעות של 'רוגז' שרוגז אדם על חברו.¹⁴ 2. מדוע לא נזכר בפסוקנו מי הם שקצפו על ישראל? הכתוב יכול היה לומר 'ויקצפו האדומים על ישראל קצף גדול'.¹⁵

באמת, אין כל מניעה לבאר גם על פי פירושה של רבותינו הראשונים, שהקצף הגדול על ישראל הוא קצף מאת ה'. ולפי זה, עלינו לפרש שמשמעותו המעשית של ה"קצף" מאת ה' היא התסיסה והפירוד שחלו במחנה שלושת המלכים מייד באותה שעה ששרף מלך מואב את בנו של מלך אדום על החומה, ואלו באו כתוצאה מתגובת האדומים ומלכם על מעשהו של מלך מואב.¹⁶ התסיסה הפנימית במחנה, שהביאה עד לידי סכנת מלחמה בין בעלי הברית, גרמה לנסיגת הצבאות ולהפסקת המלחמה רגע אחד לפני הניצחון.¹⁷

14. א. בשלושת הפסוקים היחידים במקרא שבהם השם "קצף" אינו מתייחס אל ה', גם אין משמעו 'רוגז וכעס על משהו': קהלת (ה', טז) מתאר את האדם העמל לשווא: "גַם כָּל יָמָיו בַּחֲשָׁךְ יֵאָכֵל, וְנֶעֱס הַרְבֵּה וְחָלְיוֹ וְקֶצֶף"; באסתר (א', יח) נאמר: "וַיִּכְדֵּי בְּזִיּוֹן וְקֶצֶף"; והושע (י', ז) מדמה את מלך שומרון "קֶצֶף עַל פְּנֵי מַיִם".

ב. לעומת הממצא הנוגע לשם העצם "קצף", פעלים מן השורש קצ"ף מופיעים במקרא שלושים וחמש פעמים, והם אינם מופיעים בהקשר כה אחיד. אף שגם כאן, ברוב הופעותיהם ה' הוא הקוצף, בכל זאת בשתיים עשרה הופעות קוצפים בני אדם על חבריהם, לדוגמה: "פְּרָעָה קֶצֶף עַל עֶבְדֵי" (בראשית מ"א, ז).

15. שאלה זו אינה קשה על המפרשים שפירשו שהקצף בפסוקנו היה מאת ה': הסתרת שמו של ה' במעשים המיוחסים לו במשתמע היא תופעה נפוצה במקרא, ובייחוד במה שנוגע לקצף אלוהי: בכשליש מן ההופעות של השם "קצף" במקרא, אף שברור מן ההקשר שהקצף הוא מאת ה', אין שמו נזכר. לדוגמה "וְהַלְוִיִּם יִחַנוּ סָבִיב לְמִשְׁפַּחַת הָעֵדֻת, וְלֹא יִהְיֶה קֶצֶף עַל עֵדֻת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל" (במדבר א', נג).

16. אמנם קצף ה' במקרא מתבטא לעתים במגפות, אך אף פורענויות אחרות - טבעיות או מידי אדם - עשויות לבטא את קצפו: גלות וחורבן (דברים כ"ט, כז); הפסד במלחמה (הושע כ"ב, כ); רעש אדמה (ירמיהו י', י) ועוד.

17. אפשר שסכנה זו של מלחמה פנימית בין אדום לישראל אף החלה להתממש, והאדומים החלו להתמרד בפועל כנגד שעבודם ליהודה. כך אכן פירש מלבי"ם בביאורו לעמוס ב', א: "ושם כתיב וַיְהִי קֶצֶף גָּדוֹל עַל יִשְׂרָאֵל שפירושו שאז קצף אדום על ישראל על שלא הצילוהו מיד מלך מואב, ומאז התחיל אדום ללחום עם ישראל, וכמו שכתוב (במל"ב ח') שבימי יהורם בן יהושפט (- שמלך בשנה החמישית ליורם בן אחאב) פשע אדום מתחת יד יהודה". פירושו של מלבי"ם רמוז כבר בדברי רד"ק שם: "והקצף היה ממלך אדום על ישראל מהיום הוא והלאה". תיאור זה של המאורעות מתאים מאוד למה שהצענו למעלה, שה"קצף" המתואר בפסוק היה דווקא מאת ה': קצף מאת ה' הוא פורענות המתרחשת במציאות, ומרידת האדומים שהחלה באותה שעה הייתה בבחינת פורענות ליהודה ולישראל.

הכתוב בחר לרמוז להתרחשות במחנה הצרים על מואב בדרך שתבליט את הממד ההשגחתי של האירועים: הפירוד בין בני הברית שיצאו למלחמה משותפת וביטול המצור על מואב נבעו מקצף אלוהי. בהסבר טעמו של קצף זה מאת ה' אנו מקבלים את דברי אליצור (שהובאו בסעיף הקודם) במלואם: ליורם מלך ישראל לא הייתה כל זכות לנצח ניצחון גמור במלחמה זו ולהשיב את שלטון ישראל על מואב. כוונתו להשיג הישג זה הביאה לקצף ה' עליו, וזאת לאחר שמסע העונשין נגד מיסע מלך מואב עלה יפה. היתרון בפירוש שאנו מציעים כאן (שהוא על פי פירוש רבותינו הראשונים), יתרון הפותר את הבעיה המרכזית שהעלינו ביחס לפירושו של אליצור, הוא שעל פי פירוש זה אין מקום לקשור (אף לא בטעות) בין מעשהו של מיסע לבין הקצף מאת ה'. מעשהו של מיסע, על פי פירוש רבותינו הראשונים, הרי היה בתחום הפוליטי; הוא שרף את בנו של מלך אדום כדי להשפיע על האדומים להסתלק משותפותם עם ישראל. אין זה אפוא קרבן ואין בו כל משמעות דתית. ממילא ברור שלא מעשה זה הוא שעורר את קצפו של ה' על ישראל, אלא מעשה זה שימש אמצעי בלבד ביד ההשגחה להביא עליהם קצף ולסיים בדרך זו את המצור על מואב.

לפי פירוש רבותינו גם רצף האירועים המתוארים בפסוק ברור. מעשהו של מיסע הוא שגרם את התסיסה המתוארת בכתוב במילה "קצף"; ולשון הפסוק מורה על זיקה ישירה ומיידית בין מעשהו של מיסע לבין הקצף על ישראל. ואכן שום פרשן, מלבד אליצור, לא העלה על דעתו אפשרות של ניתוק ביניהם, כך שלא יהיו בבחינת סיבה ומסובב.¹⁸

3. בחינת ההקשר המקראי הרחב

את בחינת הפירושים שניתנו לפסוקנו לאור ההקשר המקראי הרחב נפתח בשאלה מקדימה: מדרשי חז"ל רבים נאמרו ביחס לפסוקנו (ואנו הבאנו מעט מהם), וכולם תפסו את מעשהו של מיסע, בדומה למפרשים החדשים, כקרבן אדם - שהקריב הלה את בנו בכורו. והנה, סוטה פרשנות הפשט העברית כגוש אחד מתפיסת חז"ל.¹⁹ סטייה חריפה ומודעת זו מדרכם של חז"ל אומרת דרשני: מדוע דווקא כאן עשו כן? נראה, שמה שהפריע לפרשני הפשט לדורותיהם (וגם לפרופ' אליצור ז"ל) הוא הרעיון שקרבן אדם אלילי (וזהו אופיו היסודי אף אם "לשם שמים" נתכוון) יש בו איזו תועלת

18. ראה ביתר פירוט את מה שכתבנו בסעיף 5 בעיון הקודם.

19. א. כבר הזכרנו בהערה 2 כי רש"י הוא הפרשן היחיד שאיננו מביא את הפירוש הנידון, כנראה מפני שלא הכירו.

ב. אף כשפרשני הפשט מביאים את דברי חז"ל או מזכירים אותם, הם אינם עושים זאת אלא כתוספת נופך מדרשי, אולם ברור להם שהפשט הוא שמיסע שרף את בנו של מלך אדום, ולא עשה זאת כקרבן. ראה לדוגמה דברי רד"ק ומלבי"ם.

למקריב. הרעיון שלפיו קרבן אדם יביא לתגובה האלוהית שאליה התכוון המקריב, הוא רעיון זר ומוזר על רקע כל האמור במקרא ביחס לעבודת אלילים ולקרבת אדם.²⁰ פירוש שהוא על פי פשוטו של מקרא חייב להתחשב בהקשרו של הפסוק המתפרש, והקשר זה רחב לעתים כרוחב המקרא כולו.

מחמת קושי זה, שהוא הקושי החמור ביותר בפסוקנו, ניתק אליצור בין הקרבן האלילי לבין תוצאתו - קצף ה' על ישראל. לדעתו, הקרבן והקצף הם אמנם שני מונחים הקשורים בעולם הדתי, אך במקרה שלנו אין ביניהם כל זיקה, שכן הקרבן קשור לעולם האלילי, ואילו הקצף קשור להשגחת ה' על עולמו. הקשר בין השניים הוא דווקא במישור הריאלי: התארכות המצור, שנגרמה עקב השפעתו המורלית של קרבן מישע על המואבים, הביאה לבסוף למגפה בצבאות הצרים עליהם. כינויה של המגפה "קצף" הוא מעבר שעושה הכתוב למישור המטפיזי, והוא מהווה הסבר דתי לכל שרשרת הסיבות והמסובבים, כולל הקרבן האלילי עצמו.

בכך פתר אליצור את בעיית ההקשר המקראי הכולל שבו נתון פסוקנו, אך לדעתנו אין פירושו מניח את הדעת מבחינת לשון הפסוק עצמו, המורה על זיקה ישירה ומיידית בין מעשהו של מישע לבין הקצף על ישראל.

פרשני הפשט העבריים הראשונים והאחרונים באו לפתור את הבעיה המרכזית בפרשנות פסוקנו בדרך כמעט הפוכה מזו של אליצור, אך לשם השגת אותה מטרה. הם אמנם מקיימים את הקשר בין מעשהו של מישע לבין תוצאתו הברורה והמיידית - הקצף על ישראל, אך את הבעיה הדתית המתעוררת מכך הם פותרים בפרשם את מעשהו של מישע כמעשה נקמה פוליטי-חילוני. מעשה זה אמנם השיג את מטרתו בתחום הפוליטי-צבאי-חילוני, אך לכך אין כל נגיעה לענייני אמונות ודעות. כך נתבטלה חריגתו של פסוקנו מעולם האמונות והדעות המקראי.

4. בחינת הקשר מקראי ספציפי - עמוס ב', א

"דברי תורה צריכין זה לזה - שמה שזה נועל זה פותח".²¹ בשני מקומות במקרא מתוארים אדום ומואב כשהם בעימות ביניהם: בסיפורנו, שבו שותף מלך אדום וצבאו במתקפה של צבאות ישראל ויהודה על מישע מלך מואב, ובנבואה הסתומה בעמוס ב', א-ג,²² הפותחת במילים:

עמוס ב', א כה אמר ה': על שלשה פשעי מואב, ועל ארבעה לא אשיבנו

על שרפו עצמות מלך אדום לשיד.

20. תירוצם של חז"ל כי מעשהו של מישע הביא לקטרוג על ישראל בהזכירו את מעשיהם שלהם, אינו יכול להיחשב כפשוטו של מקרא, כפי שכבר ציין אליצור.

21. תנחומא חוקת כג ובמקבילות.

22. וראה גם בדה"ב כ', כג.

לפי פירושם של רבותינו הראשונים, ניסיון ההבקעה הכושל של מלך מואב אל מלך אדום הסתיים בשרפת בנו של האחרון (פסוקים כז): "... וַיִּקַּח אוֹתוֹ שִׁבְעַת מְאוֹת אִישׁ שֶׁלֶף חֶרֶב לְהִבְקִיעַ אֶל מֶלֶךְ אֲדוֹם, וְלֹא יָכְלוּ. וַיִּקַּח אֶת בְּנוֹ הַבְּכוֹר וַיַּעֲלֵהוּ עֲלֶיהָ עַל הַחֲמָה". וראה זה פלא: משעה שפירשת בדרך זו את מעשהו של מלך מואב, כאילו הוסר הלוט מעל נבואת עמוס, והסתום הפך למפורש: שרפת עצמות מלך אדום (- שאינו אלא "בנו הבכור אשר ימלך תחתיו") לשיד אינה אלא אותו מעשה של מישע המתואר בסיפורנו. על מעשה אכזרי זה של מלך מואב, שנעשה לא רק כנגד אדום, אלא גם כנגד ישראל, נידון מואב בנבואת עמוס לנקמה קשה עוד יותר מזו שספג במלחמת שלושת המלכים כנגדו. הקישור הזה פותר קושי נוסף: בסדרת הנבואות שבראש ספר עמוס כל העמים נאשמים על חטאים שחטאו כלפי ישראל, ורק מואב נאשמים על חטא שחטאו כלפי אדום. אולם אם רומזת נבואת עמוס למעשה שעשה מישע במי שעתיד להיות מלך אדום, הרי מעשה זה כוון גם כנגד ישראל, ושוב אין הנבואה על מואב חריגה משאר נבואות עמוס על העמים שחטאו לישראל. הכול כמבואר כבר בדברי רב האי גאון בתשובתו (ראה סעיף 1).

הקישור בין שני המקומות הללו מבהיר עוד נקודה סתומה. בעמוס נאמר: "על שרפו עצמות מלך אדום לשיד". מה פירושו? רד"ק פירש זאת שם: "פירוש 'לשיד' - שריפה גמורה, עד שהיו אפילו העצמות אפר, כמו השיד". תיאור זה הרי הוא הד לנאמר בסיפורנו "ויעלהו עלה על החמה", ופירש רד"ק במקומו: "שרפו כמו ששורפין העולה" - היינו שרפה גמורה, כליל. כאן, דווקא האמור בספר עמוס הוא 'הפוח' את המנעול שבסיפורנו, בהבהירו כי "ויעלהו עלה" הוא מיטונימיה: בגלל הדמיון בין מעשהו (החילוני) של מלך מואב, ששרף את גופו של יורש העצר האדומי על עצמותיו, למעשה של הקרבת קרבן עולה, מכנה זאת הכתוב במקומו: "ויעלהו עלה".

נמצא אפוא, שעל פי פירושם של רבותינו הראשונים, ורק על פיו, הסיפור על מעשה מישע במקומו והנבואה על מואב בספר עמוס פותחים מנעולים זה לזה ומבהירים זה את סתומותיו של זה. דבר זה מהווה חיזוק משמעותי לפירוש רבותינו.

5. בחינת ההקשר המייד

מן היתרון של פירוש רבותינו הראשונים מבחינת ההקשר המקראי שמחוץ לסיפור, נעבור ליתרון מובהק של פירושם מבחינת ההקשר המייד שבו נתון פסוקנו, כממשיכו של פסוק כו. תיאור מעשהו של מישע בפסוק כז בא לאחר תיאור מעשה קודם שלו בפסוק כו:

וַיִּרְא מֶלֶךְ מוֹאָב כִּי חָזַק מִמֶּנּוּ הַמִּלְחָמָה
וַיִּקַּח אוֹתוֹ שִׁבְעַת מְאוֹת אִישׁ שֶׁלֶף חֶרֶב
לְהִבְקִיעַ אֶל מֶלֶךְ אֲדוֹם
וְלֹא יָכְלוּ.

מהי תכלית ניסיונו זה של מלך מואב? רד"ק סובר כי מטרתו הייתה:

לצאת חוץ לעיר, כי אפשר כי מלך אדום היה קרוב לעיר יותר משני המלכים.

הווי אומר: בראותו "כִּי חָזַק מִמֶּנּוּ הַמֶּלֶךְמָה", ולא יוכל להחזיק מעמד בעיר זמן רב, חפץ מישע לברוח מן העיר הנצורה. לשם כך היה עליו להבקיע לעצמו דרך בכוח בקרב אחד הצבאות הצרים על עירו, והצבא האדומי נראה המתאים ביותר לכך.²³ לשון הפסוק אינה מתאימה לפירוש זה: ראשית, נאמר שמטרתו של מישע הייתה "לְהִבְקִיעַ אֶל מֶלֶךְ אֲדוֹם", ונראה שרד"ק מפרש זאת כמקרא חסר - 'אל חיל מלך אדום', והדבר דחוק במידת מה. דוחק זה יגדל כשנראה את הקושי השני: נאמר בפסוק "לְהִבְקִיעַ אֶל מֶלֶךְ אֲדוֹם", משמע אפוא שהבקעה זו נועדה להגיע אל מלך אדום, והוא הוא מטרת פעולתו של מישע. לפי רד"ק היה הכתוב צריך לומר 'להבקיע את חיל מלך אדום'.

נראה שלכן פירש בעל המצודות את מטרתו של מישע כך:

"להבקיע" - רוצה לומר: לעבור בתוך המחנה אל מלך אדום להילחם עמו.

אולם לשם מה רצה מישע להילחם במלך אדום בשעה זו? על כך עונה מלב"ם:

רצה להבקיע אל מלך אדום... שעמד בצד אחד והיה חלוש נגדו,
ורצה להבקיע לתפוס את המלך עצמו, "ולא יכלו" לתפשו.

מה רצה מישע להשיג במבצע נועז זה? הדבר ברור: הוא רצה להשתמש במלך אדום (שהיה כנראה החלש מבין שלושת המלכים) כבן-ערובה, לשם תביעה להפסקת המצור. לחילופין יכול היה מישע להרוג את מלך אדום ובכך להמס את לבב חייליו ולפורר בכך את ברית שלושת המלכים.

השאלה היא, מדוע המקרא מספר לנו על ניסיון זה של מישע, הרי סוף סוף "לא יכלו", ומה ערכו של סיפור על ניסיון נפל שנכשל?²⁴

23. התאמתו לכך, לדעת רד"ק, היא משום שהוא חנה קרוב יותר לחומות העיר, ועל כן ניתן היה להפתיעו ביתר קלות מאשר את הצבאות שחנו במרחק רב יותר. ואולי ניתן לשער כי הצבא האדומי היה חלש יותר משני הצבאות האחרים.

24. בסעיף 2 בעיון הקודם הסברנו כי לפי הפירוש שמישע הקריב את בנו קרבן אדם אלילי כמעשה ייאוש, מבאר סיפור כישלוננו בפסוק כו כיצד הגיע מישע לייאוש זה. דבר זה נכון לאמרו רק על פי מה שפירש רד"ק בפסוק כו: כאשר נכשל אף ניסיון הבריחה של מישע מן העיר, פנה ברוב מצוקתו להקרבת בנו. אולם פירושו של רד"ק, כאמור לעיל, אינו מיושב בלשון פסוק כו. מאידך, על פי פירושם של בעל המצודות ומלב"ם לפסוק כו (שהוא מיושב בלשון של הפסוק כראוי), אין בפסוק זה אלא תיאור כישלון של מבצע צבאי נועז, וכישלון זה כשלעצמו אינו אמור להביא למעשה הקרבתו של בן המלך. על כן לא היה הכתוב חסר דבר לו היה עובר מן המילים הפותחות את פסוק כו: "וַיָּרָא מֶלֶךְ מוֹאָב כִּי חָזַק מִמֶּנּוּ הַמֶּלֶךְמָה" ישירות אל ראש פסוק כז: "וַיִּקַּח אֶת בְּנוֹ הַבְּכוֹר...". ואם כך, מדוע סיפר לנו הכתוב על ניסיון נועז זה שנכשל?

לפי פירושם של רבותינו הראשונים בגרסתו של ר' משה קמחי אחי רד"ק וממשיכיו, כי בניסיון ההבקעה הזו הצליח מלך מואב לחטוף את בנו של מלך אדום, נחוצה האינפורמציה הניתנת בכתוב על כישלון מבצעו של מישע, כהסבר מוקדם למעשהו בהמשך. פסוק כו עונה על השאלה כיצד הגיע בנו של מלך אדום לידי מלך מואב. לקיחת בנו של מלך אדום ושרפתו על החומה לא היו אלא תחליף למעשה שהתכוון מישע לעשות באביו! יש לפנינו אפוא בפסוקים כו-כז תיאור מהלך צבאי אחד, שכאשר לא הושגה מטרתו 'הגדולה' הסתפק מבצעו במטרה 'קטנה' ממנה.

הבה נשוב אל דברי מלבי"ם במלואם, שיש בהם תיאור המהלך הצבאי השלם:

רצה להבקיע אל מלך אדום... לתפוס את המלך עצמו, "ולא יכלו" לתפשו, רק תפסו בנו הבכור ולקחהו ויעלהו וישרפהו על החומה לנקום ממלך אדום.

ושים לב אף לדמיון הלשוני בתיאורם של שני חלקי המבצע הצבאי הזה:

וַיִּקַּח אוֹתוֹ שִׁבְעַת מֵאוֹת אִישׁ... לְהַבְקִיעַ אֶל מֶלֶךְ אֲדוֹם - וְלֹא יָכְלוּ.

אֶת בְּנוֹ הַבְּכוֹר... - וַיַּעֲלֵהוּ עֲלֵהּ עַל הַחֹמָה. (לפיכך) וַיִּקַּח

מה שלא עלה בידו ב'לקיחה' הראשונה, עלה בידו ב'לקיחה' השנייה.²⁵ מה שהתכוון לעשות למלך אדום 'ולא יכול', עשה לבנו הבכור, עשה וגם הצליח.²⁶

ניתוח פסוק כז בהקשרו, כממשיכו של פסוק כו, מחזק אפוא מאוד את פירושם של רבותינו הראשונים, כי בנו של מלך אדום הוא שנלקח בידי מלך מואב, במסגרת מבצעו הצבאי הנועז שהצליח בידו באופן חלקי.

25. על פי פירוש זה משתנה המשמעות הפרשנית של הפועל "ויקח" השני. לפי הפירוש המקובל, אין לפועל זה תוכן סמנטי ממש, אלא הוא משמש רק כפועל עזר לפועל "ויעלהו", שהוא הוא העיקרי בפסוק (כלומר: לקח כדי להעלות). לעומת זאת, לפי הפירוש שהצענו ישנו תוכן עצמאי חשוב ביותר לפועל "ויקח", ומשמעו: 'יחטוף'. הפועל "ויקח" אינו מתפרש אפוא כפועל עזר שולי, אלא הוא מתאר פעולה קריטית ומשמעותית במהלך רצף האירועים בסיפור, וכאילו כתוב: 'ויקח אותו שבע מאות איש... להבקיע אל מלך אדום ולא יכולו, ויחטוף את בנו הבכור... ויעלהו עולה על החומה' (הערת העורך א"ס).

26. אגב כך, נציע לראות במילה "תחתיו" שבצירוף "אֲשֶׁר יִמְלֹךְ תַּחְתָּיו" מילה דו-משמעית: במשמעותה הראשונית כוונתה לכך שבן זה עתיד למלוך תחת אביו (וכך הוא גם פסוק הטעמים). אך במשמעות משנית שלה אפשר שכוונתה לומר שמישע לקח בן זה תחת אביו - כתחליף ללקיחת אביו ולשם אותה מטרה, וכאילו נאמר: 'ויקח תחתיו (- תחת מלך אדום עצמו) את בנו אשר ימלוך...!'

6. בחינת ההקשר של הסיפור השלם - תפקידה של אדום במערכה

בסעיפים הקודמים בחנו את פירושם של רבותינו הראשונים למעשהו של מישע, המתואר בפסוק כז, במעגלי הקשר שונים.²⁷ מצאנו כי ההקשר בכל המעגלים שנבחנו מחזק ומאשר את פירושם של רבותינו הראשונים לפסוק.

נותר עוד מעגל הקשר אחד שבו לא בחנו את פסוקנו על פי הפירוש הנידון. את שני הסעיפים האחרונים בעיונו נקדיש לבחינת ההקשר של פסוקנו בתוך הסיפור השלם שאותו הוא חותם: מהי תרומתו של מעשה מישע ותוצאותיו, על פי פירושם של רבותינו הראשונים, להבנת הסיפור בשלמותו? או לאידך גיסא: האם תורם הסיפור השלם להכרעת המחלוקת על פירושו של פסוק כז?

שלושה מלכים הולכים בראש צבאותיהם להילחם במואב: יהורם מלך ישראל - יוזם המלחמה, ומי שמלחמה זו באה לשרת בעיקר את מטרותיו;²⁸ יהושפט מלך יהודה - המצטרף בלב שלם למסעו של יהורם,²⁹ ואף הוא דמות מרכזית בסיפורנו;³⁰ והשלישי הוא מלך אדום ששמו לא נזכר.

השתתפותו של מלך אדום נזכרת בסיפורנו ללא כל רקע וללא הסבר: "וַיֵּלֶךְ מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל וּמֶלֶךְ יְהוּדָה וּמֶלֶךְ אֲדוֹם..." (פסוק ט). הרקע לכך אינו מצוי בסיפורנו, אלא מחוצה לו.³¹ אלמלא רקע זה, לא היינו מבינים את הצטרפותו למלחמה במואב של מי שהוא שכן קרוב למואב ואח רחוק לישראל.

27. מסיבות הנובעות מנוחות הדיון, בחנו את הפירוש על פי סדר המעגלים הזה: בסעיף 3 עסקנו בהקשר המקראי הכולל; בסעיף 4 עסקנו בהקשר מקראי שהוא מחוץ לסיפורנו - בזיקה שבין פסוקנו לנבואה בספר אחר; בסעיף 5 עסקנו בהקשר המידי שבו נמצא פסוקנו כממשיכו של פסוק כו הקודם לו.

28. מטרותיו העיקריות הן השבת השלטון הישראלי על מואב המתמרדת ושחרור חבל הארץ שמצפון לארנון מן הכיבוש המואבי.

29. על מניעיו של יהושפט עמדנו בהרחבה בעיון 4.

30. מרכזיותו של יהושפט בסיפורנו מתבטאת בכמה עניינים: א. נראה כי הוא שהציע את מסלול המסע של הצבאות התוקפים "דָּרַךְ מִדְּבַר אֲדוֹם" (פסוק ח), וממילא את התוכנית הצבאית לתקוף את מואב מגבולה הדרומי דווקא (כך פירשו המפרשים, כי השואל בפסוק ח: "אִי זֶה הַדָּרַךְ נִעְלָה" הוא יהורם, והמשיב לו הוא יהושפט. דבר זה מסתבר גם משום האמור מייד להלן). ב. נראה שיש קשר בין יציאתו של מלך אדום למלחמה זו לבין היות אדום משועבדת ליהודה וליהושפט. ג. יהושפט הוא היוזם את הפנייה לנביא אלישע בשעת המצוקה. ד. תשובת אלישע למלכים הפונים אליו - בזכות יהושפט באה.

31. הרקע לכך ניתן במקום אחר בספרנו - במל"א כ"ב, מח. שם נאמר כי אדום הייתה משועבדת ליהודה בימי יהושפט; ואולי ניתן לכך רקע נוסף מחוץ למקרא, בתיאור בסוף כתובת מישע על כיבוש חורונים (ראה עיון 2).

מכל זאת נראה לכאורה, כי מלך אדום הוא החוליה הפחות-חשובה (וגם הפחות-חזקה מבחינה צבאית) בברית צבאית זו שבין מלך ישראל למלך יהודה, ותפקידו ותפקיד עמו בכל הסיפור הוא שולי בלבד.

אולם בחינה מדוקדקת יותר של סיפורנו תגלה שאין הדבר מדויק כלל:

א. לא זו בלבד שהכתוב מתאר את הצטרפותו של מלך אדום לברית הצבאית כשֹׁוה בין שְׁוים (בלא לרמוז כלל לשעבודו ליהושפט), אלא שפעמיים קורא יהורם: "קָרָא ה' לְשִׁלְשֵׁת הַמְּלָכִים הָאֵלֶּה..." (פסוקים י ו-יג), ובעת הירידה לאלישע מתוארת שותפותו אף בכך (פסוק יב): "וַיִּרְדּוּ אֵלָיו מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל וַיהוֹשָׁפָט וּמֶלֶךְ אֲדוֹם".

ב. ארץ אדום ומדברה הם האזור הגיאוגרפי שבו מתקיימת עיקר ההתרחשות המתוארת בפרקנו, מפסוק ח (שבו מציע יהושפט לצאת למסע המלחמה "דֶרֶךְ מִדְבָּר אֲדוֹם") ועד פסוק כד (שבו הוכרע צבא מואב על אדמת אדום³²), וזהו רוב הסיפור.

ג. לקראת סיום המלחמה, לפני שוב הצבאות ארצה ללא שהשיגו ניצחון גמור, שוב נזכר מלך אדום, אך הפעם ללא שני שותפיו:

כּו   וַיֵּרָא מֶלֶךְ מוֹאָב כִּי חָזַק מִמֶּנּוּ הַמֶּלֶחֶמָה
וַיִּקַּח אוֹתוֹ שִׁבְעַת מֵאוֹת אִישׁ שֶׁלֶף חֶרֶב
לְהַבְקִיעַ אֶל מֶלֶךְ אֲדוֹם, וְלֹא יָכֹלוּ.

לפי פירושה של חלק מרבתינו הראשונים, תיאור כישלון הניסיון לתפוס את מלך אדום בהבקעה זו שהבקיע מלך מואב עם חייליו, איננו אלא מבוא לתיאור תפיסת בנו של מלך אדום ושְׁרָפְתוֹ על החומה לעיני אביו ולעיני בני עמו. אירוע מזעזע זה הביא להתקוממותם של האדומים, ובסופו של דבר, לכישלון המצור ולהפסד הניצחון הגמור. נמצא, על פי פירוש זה, כי כל סיום הסיפור - כישלון המערכה על מואב - תלוי הוא באדום: במה שנעשה להם (- שְׁרָפְת יורש העצר האדומי) ובמה שהם הגיבו על כך (- בהביאם להתפוררות הברית של שלושת המלכים).

תפקידה של אדום בסיפורנו הוא אפוא מרכזי ביותר, הן תפקיד העם הן תפקיד הארץ: א. ארץ אדום משמשת זירת האירועים העיקרית בסיפורנו: תחילה זירת המצוקה מחמת המחסור במים, ולאחר מכן זירת נבואת הישועה של אלישע וזירת התגשמותה - בארץ אדום התרחשה הישועה של בוא המים ושל תחילת הניצחון על מואב (פסוקים כ-כד).

ב. מלך אדום ועמו אמנם הצטרפו למלחמה כחוליה בעלת חשיבות בברית הצבאית של התוקפים את מואב, אולם הצטרפותם הכילה את הפוטנציאל של הפסד הניצחון הגמור במלחמה זו. מחד, הצטרפותם אפשרה לתקוף את מואב מגבולה הדרומי, מהלך צבאי שהתברר כמוצלח, ומאידך, פרישתם מן המלחמה בעת המצור על קיר-חרשת גרמה להפסקת המלחמה ללא השגת דבר.

32. דבר זה נעשה באזור צפון מזרחה של אדום - כנראה בגדה הדרומית של נחל זרד (המזוהה לדעת רבים עם ואדי אל-חסא).

האם קיים קשר בין התפקיד הכפול שממלא העם האדומי במלחמה זו לבין התפקיד הכפול שממלאה בה ארץ אדום? היחס בין שני אלו יחס מהופך הוא: הבחירה בארץ אדום כזירת ההתרחשות הביאה בראשיתה למצוקת המחסור במים, ובסיומה לנס הכפול של בוא המים ושל הניצחון על מואב; הצטרפותם של מלך אדום ועמו הביאה בראשיתה סיוע של ממש למסע מלחמתי מוצלח נגד מואב, ובסיומה הביאה לפירוקו של המצור מעל מואב ולנסיגת צבאות ישראל לארצם.

הצד השווה בין שני אלו הוא בעצם ההתהפכות של כל אחד מהם מרע לטוב (ארץ) או מטוב לרע (עם). בכך מעידים שניהם כי השותפות עם אדום אינה כה פשוטה, והיא מכילה יסודות מנוגדים.

על יחסה האמביוולנטי של הנבואה למלחמה זו כבר דובר בעיונים קודמים, וכאן יש להוסיף את זאת: השתתפות אדום במלחמה זו היא ששימשה מכשיר ביד ההשגחה ביחסה האמביוולנטי למסעם הצבאי המשותף של ישראל ויהודה. בסיועה של אדום ניתן לבני ישראל הניצחון המוגבל שהיה ראוי להינתן להם כדי לנקום את נקמת ה' במואב, ואדום היא שגרמה להפסקת ניצחון זה במקום ובזמן שהיה ראוי להפסיקו, ברגע המכריע שלפני הניצחון הגמור.³³

אין צריך לומר, כי ניתוח זה של תפקידה המורכב של אדום בסיפורנו (של העם ושל הארץ) תלוי בפירוש מעשה מישע על פי פירושו של רבותינו הראשונים. בלא פירוש זה, תינטל מן האדומים ה'זכות' לשמש כגורם שהפסיק את המלחמה.

7. סוף מעשה במחשבה תחילה

יש ימים, העולם מסבִּיבֵיךְ / רק סְמֵלִים לֹא תִדַע שְׁחָרֵם
יש ימים, וְתִפְאֶרֶת שְׁמִיךְ / רְמוּסָה בְּאֶבֶק וּבְדָם.
(רחל)

בסעיף אחרון זה של עיוננו ננסה להראות, כי על פי פירושו של רבותינו הראשונים למעשהו של מישע, מתגלה קשר מדוקדק ומפורט בין מה שאירע בסיום הסיפור, במהלך המצור על קיר-חרשת, לבין האירועים שהתרחשו בארץ אדום בראשיתה של המלחמה. סיום הסיפור נרמז כבר בתחילתו, בבחינת "סוף מעשה במחשבה תחילה".³⁴

33. דבר דומה יש לומר גם על הבחירה בארץ אדום כבסיס למתקפה על מואב מגבולה הדרומי: בזכות בחירה זו ניתן היה לפלוש בקלות לדרומה של מואב ולהכות בה עיר אחר עיר, שכן ערי דרום מואב לא התכוננו לפלישה זו, ורובן לא היו מבוצרות כראוי. מאידך, מחמת בחירה זו עצמה, הפך סיום המלחמה (לאחר נסיגת הצבאות מעל קיר-חרשת) את המלחמה כולה לחסרת כל תועלת מדינית או צבאית למלך ישראל. הסבר הדבר הובא בעיון ז', בסופו של סעיף 1 ובסופו של סעיף 6. כך יוצא מלך ישראל מן המלחמה ללא שהשיג את מטרותיו העיקריות בה, ואילו מואב הוכתה כפי שציווה אלישע ערב המלחמה.

34. כבר הצימאון במדבר אדום הכיל בתוכו רמז ראשון לזעם ה' על צבא ישראל ועל מלכם, וביתר בהירות מתבטא זעם זה בדבריו הכעוסים של אלישע אל מלך ישראל. שני אלה מבשרים מראש את הקצף מאת ה', וקצף זה יבוא על ישראל בסיום המלחמה. עמדנו על כך בעיונים קודמים (ראה עיון 6), ולא על כך נדון בסעיף זה.

נס בואם של המים מדרך אדום היה נס דו-תכליתי: לצבאות ישראל היו אלה מים חיים שהרוו את צימאונם והצילום מן הצמא, אך לצבא מואב המוכן על גבול ארצו, בגלל נסיבות הזמן והמקום נראו המים אדומים,³⁵ ונדמו לו כדם. דבר זה הטעה אותם וגרם למפלתם:

כג וַיֹּאמְרוּ: דָּם זֶה!
הַחֶרֶב נִחְרְבוּ הַמְּלָכִים, וַיָּכּוּ אִישׁ אֶת רֵעֵהוּ
וְעַתָּה לְשָׁלַל מוֹאָב!

את צמד המילים "הַחֶרֶב נִחְרְבוּ" פירש רד"ק: "מעניין חָרַב, כלומר נהרגו ביניהם. 'הַחֶרֶב' מבנין הַפְעַל". וכן פירש רלב"ג: "הכו זה את זה בחרב, והרגו זה את זה", וכן שאר המפרשים.³⁶ טעות זו של המואבים הייתה טעות גורלית, והיא שחרצה את דינם, וכפי שהסביר רלב"ג:

"ויבאו אל מחנה ישראל" - הנה סבב השם יתברך שבאו כולם שם, לא כדרך האנשים היוצאים למלחמה, אך כדרך האנשים היוצאים לשלל.

והתוצאה של בואם בדרך זו הייתה:

כד וַיִּקְמוּ יִשְׂרָאֵל וַיָּכּוּ אֶת מוֹאָב
וַיִּנְסוּ מִפְּנֵיהֶם.

יש לתת את הדעת על הדרך המיוחדת שבה סובב ה' את האירועים כדי לתת את המואבים ביד ישראל: איזו טעות מוזרה הייתה זאת! איך נהפכו להם המים לדם!³⁷ מדוע בחרה ההשגחה לגלגל את הניצחון על מואב בנסיבות כה מיוחדות?

35. על הנסיבות הללו עמדנו בסיומו של עיון ב.

36. שונה מכל המפרשים הוא יוסף בן מתתיהו בקדמוניות היהודים ספר תשיעי ג, ב (מהדורת שליט, עמ' 317) הכותב: "כשראו בשעת יציאת החמה את המים שבנחל... וצבעם כצבע הדם... עלתה בלבם מחשבת שווא על האויבים: כי המיתו את עצמם מצמא והנהר שוטף דם". נראה שהוא פירש "הַחֶרֶב נִחְרְבוּ הַמְּלָכִים" מלשון "חורב" - 'ובש וצימאון', אלא שצמא אינו מביא לשטף דם, ועל כן הוסיף יוסף כי "המיתו עצמם מצמא". פירוש זה דחוק הוא.

37. א. שאלתנו אינה במישור הריאלי של הסיפור. מישור זה הוסבר כראוי בסוף עיון ב. אנו שואלים על המשמעות הפנימית של נס ייחודי זה: מדוע בחרה ההשגחה להביא את הניצחון על מואב בדרך כה מיוחדת ומוזרה?

ב. מים המשמשים כמים רגילים לישראל והופכים לדם לאויבי ישראל מצאנו במכת דם במצרים. אלא ששם הפכו המים לדם ממש, ואילו במקומנו רק נראו כך.

קשה שלא להבחין בין השיטין של סיפורנו בדרשה העתיקה של השם אדום: עשו הוא הבן שיצא מבטן אמו אדמוני (בראשית כ"ה, כה), והוא מבקש מיעקב אחיו (שם ל): "הלעיטני נא מן האדם האדם הזה כי עיף אנכי, על כן קרא שמו אדום". עשו-אדום זה, "איש ציד" הוא, ונתברך על ידי אביו:

בראשית כ"ז, מ ועל חרבך תחיה ואת אחיך תעבד
והיה כאשר תריד, ופרקת עלו מעל צוארך.

ואכן, המגע הראשון בין שני העמים התאפיין בהדגשת החרב:
במדבר כ', יח לא תעבר בי פן בחרב אצא לקראתך.

ממילא, אף הדם האדום קשור בשמו של אדום איש החרב, כפי שפירשו חז"ל את תיאורו הראשון "אדמוני" - "סימן הוא שיהא שופך דמים" (רש"י שם על פי בראשית רבה). בהקשר הפוך, ביחס לנקמה באדום, אנו מוצאים בנביא:

ישעיהו ס"ג, א מי זה בא מאדום חמוץ בגדים מבצרה...
ב מדוע אדם ללבושך ובגדיך פדרך בגת?
ג פורה דרכתי לבדי... ואדרכם באפי וארמסם בחמתי
ויז נצחם על בגדי וכל מלבושי אגאלתי.
ד כי יום נקם בלבי ושנת גאולי באה.

המילה "דם" אמנם לא נזכרה כאן, אולם ברור שהוא הוא המאדים את לבושו של המופיע מאדום.
והנה אנו מוצאים בפרקנו את כל ההקשרים הלשוניים הללו: אדום - צבע אדום - דם - חרב:

ובכן, מה פשר הסמלים הלשוניים הללו?
אין זאת, אלא שכבר כאן נרמז שאדום - בת הברית של ישראל בשעה זו - עתידה לשוב לתפקידה המסורתי המקורי. עתה, בשעה שהברית תקפה, "מים באים מדרך אדום", אולם בסופו של הקשר הזה בין ישראל לאדום, יתברר שהמים יהפכו ל"אדמים כדם" מחמת ה'חרב' שביד אדום, אשר תופנה בסוף האירוע אל ישראל.³⁸ זהו הפשר של הקצף הגדול שהיה על ישראל שמחמתו שבו לארץ.

מואב רואים את המים באים מדרך אדום, והם טועים בראייתם: במקום לראות את ההווה, הם רואים את העתיד לבוא, אותו עתיד שמלכם במעשהו יקדם את בואו. הם רואים את המים "אֲדָמִים כְּדָם. וַיֹּאמְרוּ: דָּם זֶה!" וכי אפשר להם לבני אדום לשתף פעולה עם ישראל אויביהם? לא מים אלו, אלא דם, ודם זה נשפך מחמת אשר "הַחֲרַב נְחָרְבוּ הַמְּלָכִים וַיָּכּוּ אִישׁ אֶת רֵעֵהוּ". חרב אדום כוונה אל אויבה הישן, והחבילה הלא-טבעית נתפרדה.

נבואה ניתנה בפיהם של מואב, בלא שידעו מה שניבאו. מערכת הסמלים הטמונה בנס בואם של המים נתפרשה להם למואבים שלא במשמעה הסמלי, אלא במשמעה הריאלי המיידי, והם סברו שמה שעתידי להיות כבר היה. כך הפכה מערכת סמלים זאת למלכודת מוות למואבים, ודמם שלהם הוא שהתערב במים שנראו להם אדומים כדם - "וַיִּקְמוּ יִשְׂרָאֵל וַיָּכּוּ אֶת מוֹאָב".

באמת, השערותם של המואבים ביחס למה שהתרחש בין בעלי הברית - "הַחֲרַב נְחָרְבוּ הַמְּלָכִים וַיָּכּוּ אִישׁ אֶת רֵעֵהוּ" - לא הייתה רחוקה מן הסבירות. על רקע היחסים הידועים לנו מן המקרא בין ישראל לאדום משחר קיומם ועד עת קץ, הברית ביניהם אינה ברית טבעית. אלא שהשערות המואבים באותה שעה נתבדתה בפועל, ועל כן החליט מלך מואב לפעול באופן מודע לשם פירוקה של ברית מוזרה זאת:

כו וַיִּקַּח אוֹתוֹ שֶׁבַע מֵאוֹת אִישׁ שֶׁלֶף חָרַב לְהַבְקִיעַ אֶל מֶלֶךְ אֲדוֹם.

דווקא אל מלך אדום השתדלו מלך מואב ואנשיו להבקיע, בדעתם כי זו החוליה הרופפת בברית שלושת המלכים, שאותה יוכלו לחלץ בנקל מן השלשלת, ולנתק בכך את השלשלת כולה.³⁹

ניסיונו של מלך מואב לפרק את ברית המלכים באמצעות חטיפת מלך אדום לא צלח בידו - "וְלֹא יָלְדוּ", ועל כן "וַיִּקַּח אֶת בְּנוֹ הַבְּכוֹר" - של מלך אדום, "וַיַּעֲלֵהוּ עִלָּה עַל הַחֲמָה" - לעיני אביו ולעיני בני עמו. מטרתו הייתה לסכסך בין אדום לבין ישראל, ולהסב את כיוון לחימתם של האדומים ממנו אל אויביהם המסורתיים - אל ישראל. והפעם, צלחה תוכניתו:

כז וַיְהִי קֶצֶף גָּדוֹל עַל יִשְׂרָאֵל

במילים אלו נרמזת תגובתם של האדומים הנרגזים, המנסים לפרוק את זעמם על מי שהביא עליהם בעקיפין את הפורענות שבה חזו עיניהם זה עתה - שרפת יורש העצר שלהם על החומה. הם מתקוממים, וכנראה אף נלחמים בישראל - בני בריתם מלפני שעה קלה (ראה הערה 17).

הַחֲרַב נְחָרְבוּ הַמְּלָכִים, וַיָּכּוּ אִישׁ אֶת רֵעֵהוּ.

39. בזאת הרגיש כבר רב האי גאון שכתב בתשובתו שהובאה בסעיף 1: "קצף מלך מואב על מלך אדום וייסר אותו, מפני שעזר לישראל ויהודה, ויקשה בעיניו כי נלווה מלך אדום אליהם, והוא זר להם".

הנה מתקיים עתה אותו דבר ש'ראו' המואבים מתחילה. כאן הפכו המים לדם, ולכך רומזות המילים "וַיְהִי קֶצֶף גָּדוֹל עַל יִשְׂרָאֵל". אין תוחלת עוד להמשך המצור:

וַיִּסְעוּ מֵעֲלֵיו וַיָּשָׁבוּ לְאֶרֶץ.

נמצא, כי מה שאירע לבסוף נרמז כבר מתחילה. מה שראו המואבים בתחילה ולא הבינו, ומחמת אי הבנתם זאת נוצחו בידי אויביהם, הגיע לבסוף. אז הבינו שראו נכוחה, אלא שלא פירשו את המראה באותה שעה נכונה.

כאן יש לשאול: לשם מה נרמז סוף העניין כבר בשעה המוקדמת ההיא שבה זכו ישראל לישועה ולניצחון על אויביהם?

התשובה על כך היא שההשגחה עשתה זאת כדי שישראל יבינו כי המהפך שאירע בסיום המערכה הצבאית, מהפך כה מפתיע הנראה כמקרי, היה דבר מתוכנן מראש. אל יחשבו ישראל שמקרה ממקרי העולם אירע להם, אלא ידעו כי כך גזרה ההשגחה מלכתחילה: ישראל לא ישיגו את מטרותם הסופית במלחמה זו; הם לא ינצחו את מואב ולא ישיבו את שלטון ישראל עליה. על כן דאגה ההשגחה לרמוז על העתיד כבר באירועים המוקדמים הללו, כדי שקורא אותות הזמן ידע ויבין: כישלון המצור והתקוממות האדומים כנגד ישראל - "קֶצֶף גָּדוֹל עַל יִשְׂרָאֵל" הם. ואין "קצף" אלא פורענות מידי שמים. תפיסת האירועים כ"קצף" מאת ה' אפשרית במידה רבה הודות לתמרורים שהוצבו בדרכם של ישראל במלחמה זו, ואשר רמזו למה שאירע לבסוף.⁴⁰

מובן, כי קריאה זו של הסיפור נתאפשרה רק הודות לפירושים של רבותינו הראשונים כי הקצף על ישראל התבטא בפירוק ברית המלכים על ידי האדומים מחמת מה שעשה מישע ליורש העצר שלהם. כך מעשיר פירוש זה את הבנת הסיפור השלם, ומאידך הבנה חדשה זו מאששת את פירושים של רבותינו הראשונים.

40. על השאלה מדוע לא נאמרו הדברים במפורש בנבואת אלישע, אלא רק נרמזו בדרכים שונות בראשיתה של ההתרחשות המתוארת בסיפורנו, ענינו בעיון ז', וראה שם הערות 22-21.